

університету. – Серія журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 41–50. 5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф. 361, оп. 1, спр. 20, 174 арк. 6. ЦДАЛ України, спр. 21, 156 арк. 7. Там само, спр. 16, 243 арк. 8. Там само, спр. 22, 235 арк. 9. Там само, спр. 23, 202 арк. 10. Там само, спр. 24, 245 арк. 11. Там само, спр. 25, 83 арк. 12. Там само, спр. 27, 81 арк. 13. Там само, спр. 30, 37 арк. 14. Там само, спр. 26, 123 арк. 15. Зуляк М. Антін Крушельницький «Про «останню волю покійного Ю. Романчука» / М. Зуляк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Ч. II. – С. 10–13.

Марьяна Зуляк

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АНТОНА КРУШЕЛЬНИЦКОГО

В статье анализируется публицистическая деятельность Антона Крушельницкого – известного украинского общественно-политического деятеля, писателя, публициста, литературоведа, журналиста, переводчика, педагога, редактора и издателя, представлена как разноплановыми работами, которые по тематической направленности, так и по содержательным наполнением, охватывают разноректорную направленность проблематики, освещают актуальные в то время вопросы, касающиеся в основном общественно-политической и общественной жизни, являются политически заангажированными и заидеологизированными.

Ключевые слова: Антон Крушельницкий, публицистическая деятельность, советофильство, идеологическая заангажированность, общественно-политическая жизнь.

Mariana Zuliak

ANTON KRUSHELNYTSKY'S PUBLICISTIC WORK

The article deals with Anton Krushelnytsky's publicistic work. A. Krushelnytsky was well known as famous Ukrainian public and political figure, writer, essayist, literary critic, journalist, translator, teacher, editor and publisher. His articles analyzed current issues of that time and concerned socio-political and public life.

Key words: Antin Krushelnytsky, publicistic work, radyanofilstvo, ideological bias, socio-political life.

УДК 94(477):93«1987–1989»

Віталія Дем'янчук

ПРАЦЯ ІВАНА ГЕЛЯ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ «НЕФОРМАЛЬНИХ» ОРГАНІЗАЦІЯХ УРСР (1987–1989 РР.)

У статті проаналізована громадсько-політична діяльність відомого українського дисидента, політв'язня, публіциста, голови Комітету захисту УКЦ в організаціях, які у другій половині 1980-х рр. створюються в УРСР як альтернатива КПУ. Особливу увагу звернено на його роботу в редколегії «Українського вісника», членство в Українській Гельсінській Спілці, Українській ініціативній групі за звільнення в'язнів сумління, «Меморіалі», Народному русі України за перебудову. Наголошено, що він доклав чимало зусиль для демократизації існуючого режиму, піднесення національно-патріотичного світогляду місцевого населення.

Ключові слова: Іван Гель, дисиденти, КПУ, «неформали», суспільно-політичні процеси.

Починаючи з 1985 р. СРСР почав звикати до нового політичного курсу – перебудови, яка, на думку М. Горбачова, повинна була б вивести країну з економічної прірви, закласти міцний фундамент «світлого комуністичного майбутнього». Значні зміни очікувалися в політичній, економічній площині. Даючи відповідь на запитання: «Якою була суспільна ситуація в УРСР у 1985 році?», І. Гель відзначав, що республіка спала летаргійним сном, адже бракувало тієї рушійної сили, яка б зрушила велетенський український організм і спрямувала його до активних дій [1, с. 10].

Участь Івана Геля у роботі громадсько-політичних формуваннях «неформалів» – малодосліджена проблема сучасною українською історіографією. У працях з мемуарним відтінком Т. Батенка [2], Б. Гориня [3] тільки в загальних рисах охарактеризовано внесок дисидента у пожвавлення суспільно-політичних процесів в УРСР у 1987–1989 рр. Основну статті становлять архівні документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Держархіву Львівської обл., Архіву інституту історії церкви Українського католицького університету, спогади та інтерв'ю І. Геля, а також матеріали тогочасної преси.

Основна мета розвідки – охарактеризувати громадсько-політичну роботу українського правозахисника в інституціях «неформалів» наприкінці 80-х рр. XX ст.

На період перебудови припадає пік громадсько-політичної активності І. Геля. Він – редактор «Українського вісника», член Української Гельсінської Спілки (далі – УГС), Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління, «Меморіалу», співзасновник Народного руху України за перебудову (далі – НРУ), а згодом активний учасник виборчої кампанії 1990 р. до Верховної ради УРСР та місцевих органів влади, депутат Львівської обласної ради. У контексті своєї діяльності він доклав чимало зусиль для демократизації існуючого режиму, піднесення національно-патріотичного світогляду місцевого населення. Принагідно зауважимо, що у Львівській області у 1988 р. функціонувало понад 3000 «неформальних» організацій, переважна більшість з яких не проводила жодної активної антирадянської громадсько-політичної діяльності [4, арк. 48–50].

І. Гель констатував, що «повернувшись... з ув'язнення після 15-ти річної відсутності в Україні і перебування в концтаборах і на засланні, ми [дисиденти – авт.] застали, на жаль, на той час ще гнітючу картину буття українського суспільства... Якись певні бродіння в окремому середовищі, зокрема творчої інтелігенції, вже відчувалися, але це були поодинокі факти і поодинокі люди» [5]. Влада всіляко протидіяла початку реальної «демократизації», що яскраво помітно на прикладі дисидента. Він відзначав, що якщо у цей період у Львові залишався «більше як добу, то мене арештовували, везли на міліцію і робили чергове офіційне попередження, що я за порушення режиму буду покараний, знову відкриють кримінальну справу і мене арештують» [6, арк. 3].

У таких нелегких умовах у середовищі політв'язнів, за словами Б. Гориня, визріло два погляди на подальшу діяльність в умовах політики «перебудови», «гласності», «демократизації». Одні (Ігор та Ірина Калинець, М. Осадчий та ін.) наполягали на використанні поточного політичного моменту для національно-освідомлюючої роботи без відкритої політичної діяльності, інші (І. Гель, З. Красівський, В. Чорновіл та ін.) наголошували на необхідності початку політичної боротьби з владою [3, арк. 48].

Першим важливим напрямом громадської праці для І. Геля після звільнення з ув'язнення стало редагування «Українського вісника». Він згадував, що ночами збирав і редагував матеріали для часопису, писав спогади та рецензії. Навіть незважаючи на «домашнє ув'язнення», починаючи з липня 1987 р. значно почастишали його контакти з В. Чорноволом, М. Горинем, З. Попадюком та ін. українськими патріотами. Під час таких зустрічей йшлося «не лише про розширення громадсько-політичної роботи, але й про повернення прав людей на національну церкву» [6, арк. 2].

Другим важливим напрямом громадської праці для І. Геля стало членство в УГГ, яка трансформувалася у 1987 р. в УГС. Очолив організацію Л. Лук'яненко. Проте вступ І. Геля до організації, з якою пов'язуємо початок його громадсько-політичної діяльності в нових суспільно-політичних умовах, викликає багато запитань. «Відразу ж після прибуття Олекси Тихого, тобто орієнтовно в листопаді – грудні 1977 р., я передав заяву про прийняття мене в УГГ, однак Морозова реакція була негативною: «А що ти, Іване, будеш робити в УГГ – ти ж слюсар», – згадував І. Гель. – Заява чомусь не потрапила ні до Києва, ні на Захід. Не знаючи про це, я не дублював заяви. А повернувшись у 1987 р. з Комі, не вияснював, є я членом Групи, чи ні, і не шукав винних. Бо і без цього роботи було більше, ніж міг виконати. У моїй хаті постійно були Чорновіл, Красівський, Михайло і Богдан Горині, Василь Барладяну, Павло Скочок, обговорювалися різні проблеми, я був відповідальним секретарем «Українського вісника», отож про формальний вступ не було й мови – я був учасником усіх нарад, [був] «у курсі» всіх подій. Але заяви також не подавав. Зате ще до мого повернення з ув'язнення заяву в УГГ подала моя дружина Марія. Однак і вона не фігурує як член УГГ. Ніхто з нас не сприймає це, звичайно, як життєву втрату, йдеться хіба про рівень діловодства: одних зараховували без їхнього відома (Шухевича, наприклад), інших оминали навіть з поданими заявами» [6, арк. 9].

Не викликає запитань інший факт – уже 6 вересня 1987 р. І. Гель, а також В. Берладяну, М. Горинь, З. Попадюк, С. Хмара, В. Чорновіл заснували Українську ініціативну групу за звільнення в'язнів сумління. У Заяві члени ініціативної групи пропонували радянській владі: звільнити всіх політв'язнів із концтаборів, тюрем, психотюрем; виключити з Кримінального кодексу УРСР і кодексів інших республік дискримінаційні, антиконституційні статті, на основі яких ув'язнювали й тих, хто був в опозиції; повністю реабілітувати всіх українських в'язнів сумління, що загинули в концтаборах; повернути в Україну тіла тих в'язнів сумління, що загинули в концтаборах [7].

5 грудня 1987 р. в «Українському віснику» Українська ініціативна група за звільнення в'язнів сумління опублікувала звернення до Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова, в якому звернула увагу керівництва держави на той факт, що в таборах і психіатричних лікарнях досі перебувають в'язні сумління, засуджені за свої погляди й релігійні переконання. Більшість із них – українці. «Наявність такої категорії в'язнів, – читаємо у зверненні, – ставить під сумнів запевнення

уряду здійснити демократичні перетворення послідовно й до кінця, тим більше, що рецидиви повороту до періоду застою особливо помітні в останні роки в Україні» [8].

Громадська активність І. Геля не могла не бути поміченою владою. Він постійно перебував на допитах в генерала І. Маїка та прокурора Львова Л. Ізосімова. «Вони постійно мене викликали, то була така профілактична робота, – зауважив дисидент, – часом навіть насильно зупинялося КГБ,десь я йшов пішки, а бігав я ще тоді добре, мене забирали в машину, потім 2–3 години тримали на КГБ відпускали. Часом зривалися якісь зустрічі... Але мене вже не арештовували» [6, арк. 65].

Громадсько-політична діяльність І. Геля з кожним днем набирала все більших обертів, розширювалася географія контактів дисидента. Відповідно до вказівок КДБ СРСР, МВС СРСР і Прокуратури СРСР була зупинена спроба В. Чорновола, М. Гориня та І. Геля 10–14 грудня 1987 р. прийняти участь у роботі Семінару незалежних громадських організацій країн-учасниць Хельсінкського процесу щодо гуманітарних питань» у Москві.

Навесні 1988 р. І. Гель отримав тимчасову прописку на пів року у Львові (вул. Левітана), що значно полегшило його громадську роботу [6, арк. 22]. Зміна ставлення влади до дисидента пов'язана не з поглибленням процесів перебудови і демократизацією існуючого режиму, а візитом 30 травня того ж року до Москви президента США Р. Рейгана – на зустріч було запрошено І. Геля (тільки 2 травня відбув 15-ти денне ув'язнення за організації багатолюдних богослужінь) та його однодумців – В. Чорновола та М. Гориня.

На особливу увагу заслуговує участь І. Геля у створенні організації за зразком прибалтійських Народних Фронтів. У липні 1988 р. представників спецслужб повідомляли, що «націоналістичні елементи» здійснюють практичні кроки щодо створення у Львові т. зв. «Демократичного фронту підтримки перебудови» як «федерації різноманітних самостійницьких формувань, до переліку яких відносять Міжнародний комітет захисту політичних в'язнів, Комітет захисту Української католицької церкви, «Товариство Лева» та ін. Згідно із задумами екстремістів, констатувало КДБ, ця організація повинна стати праобразом «Української національно-демократичної партії», ядром якої стане УХС, а друкованим органом – «Український вісник». УКДБ наголосила, що «у підготовлених ними («націоналістами» – примітка автора) документах за фразеологією тривоги за долю перебудови штучно замаскована ідея солідарності у підривних цілях, які переслідують їх автори» [3, с. 96].

УКДБ у Львівській області невтомно переконувала владу, що діяльність неформалів має яскраво виражений антирадянський характер, а І. Гель, В. Чорновіл, брати Горині та ін. – «люті вороги радянської влади». Зокрема у підготовленому спецслужбами документі «Інформативні матеріали про характер і діяльність деяких неформальних об'єднань» зауважено, що «на хвилі демократії у Львові активізувалися націоналістично настроєні особи. Прикриваючись перебудовчими гаслами, вони намагаються викликати національну ворожнечу, посіяти недовіря до органів влади, закликають до встановлення у містах і селах пам'ятників оунівцям як «жертвам сталінізму», відродження націоналістичних прапора і гімну, української католицької церкви, створення «незалежної Галичини», підбурюють до безпорядків, страйків» [3, арк. 148].

У відповідь на антирадянські акції Комітету захисту УКЦ та інших неформалів, 3 серпня 1988 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла указ «Про відповідальність за порушення встановленого порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій». Порушення громадського порядку передбачало оголошення попередження або штрафу (300 крб.), а у виняткових випадках – арешт терміном до 15 діб. Проте, як відзначали партійні чиновники, у Львові «окремі особи з числа раніше засуджених продовжують зондувати ґрунт для створення напівлегальних об'єднань націоналістичного спрямування [9, арк. 3].

Таким чином, репресії та залякування не зупиняли опозиціонерів, які у відповідь намагалися активізувати зовнішні контакти. І. Гель, зокрема, був учасником радянсько-американського семінару з гуманітарних питань і прав людини, який відбувся 14–18 листопада 1988 р. у Москві. Комісія безпеки й співпраці в Європі Конгресу США запросила відомих дисидентів з УРСР для обговорення комплексу проблем, пов'язаних із станом свободи слова в УРСР. «Львівська група вирушила до Москви поїздом, зустрілися на помешканні Миколи Муратова, де на нас чекав Олесь Шевченко й В'ячеслав Чорновіл, який прибув до Москви раніше», – згадував дисидент [5].

«Під час аналізу політичної ситуації у Львові напрошувався висновок, – писав згодом Б. Горинь, – що влада Львівщини в особі першого секретаря обкому компартії Я. Погребняка, першого секретаря Львівського міськкому КПУ В. Волкова, голови міськвиконкому м. Львова Б. Котика докладають зусиль, щоб знайти порозуміння з неформалами і таким чином дати можливість розвиватися перебудовчим процесам...» [3, с. 468].

Справді, у першій половині 1989 р. І. Гель провів декілька зустрічей з першим секретарем Львівського міськкому КПУ В. Волковим, який, за словами дисидента, «розпитував, які я маю варіанти розв'язання релігійної ситуації в Західній Україні. Пропонував можливість легалізації УГКЦ

при відмові керівництва Церкви від юрисдикції Ватикану... Волков, як і в КГБ, дорікав мені за те, що штовхаю людей на екстремістські кроки» [2, с. 160–161]. Наголосимо, що таких зустрічей у 1989 р. було не менше трьох.

Репресії та «виховна робота» партійних чиновників не зупинили І. Геля та його однодумців – у Львові починаючи з січня 1989 р. тривав активний процес підготовки до створення організації за зразком Народних Фронтів Прибалтики. Він завершився навесні 1989 р. утворенням Львівської регіональної організації Народного руху України за перебудову. І. Гель був учасником установчих зборів неформальної організації. У повідомленні УКДБ у Львівській області «Про проведення установчої конференції народного руху України» від 9 травня 1989 р. відзначено, що під час обговорення програми Руху, не буди схвалені пропозиції І. Геля про легалізацію Греко-католицької церкви та І. Калинець про визнання «націоналістичної символіки» [3, с. 450]. Додамо, що І. Гель вважав Рух координаційним центром визвольного процесу, а сам процес після створення організації, на його думку, став «масовим, наступальним і незворотним» [1, с. 11].

Проте І. Гель дистанціювався від Руху, хоча саме ця політична сила висунула І. Геля на посаду голови Львівської обласної ради у 1990 р. і саме цю організацію він вважав основою для консолідації всіх політичних сил національно-державницького напрямку. «Ми [М. Горинь, І. Гель – авт.] були членами Великої Ради Руху та співголовами комісії з питань національного відродження, – пригадував дисидент. – Але потім я відійшов – ну, я відійшов ще й тому, що Славко Чорновіл почав приватизовувати Рух. Першим приклад показав Лук'яненко, коли з Руху вийшла Гельсінкська Спілка і стала УРП. Чорновіл претендував ще на одне кандидатство в президенти, а того не можна було робити. Я вийшов з Руху... з того часу дію не як громадський діяч чи ще там щось, а просто як людина. Але я не вступив у жодну партію – я й по сьогоднішній день є безпартійний [2003 р. – авт.]. Тільки тому, що я розумів, що для мене буде те саме...» [5].

Паралельно зі створенням осередків Руху тривала виборча кампанія до Верховної Ради СРСР. Зауважимо, що І. Гель стояв практично осторонь процесів, пов'язаних із виборчою кампанією. Основна його увага у цей період була прикута до легалізації УГКЦ та участі у різноманітних неформальних мітингах та зборах. Дестабілізації суспільно-політичної ситуації у краї сприяли поширені Львівським обкомом КПУ заяви в яких «екстремісти» звинувачувалися у «протиправних діях», зокрема у «погрозах особам неукраїнської національності, закликах до збройної боротьби, глузленням над державним гербом і прапором» [10, арк. 127].

Якщо у бойкоті виборчої кампанії 1989 р. І. Гель практично не приймав участі, то упродовж першої половини 1989 р. він – активний учасник практично всіх мітингів, які організовували представники національно-демократичних сил. Більшість із них – релігійного забарвлення, інші присвячувалися виборам до Верховної Ради УРСР 1990 р. Із серпня 1989 р. дисидент все частіше стає учасником мітингів, які присвячуються критиці антидемократичного виборчого законодавства.

І. Гель відзначав, що мітинги та акції непокори перетворили західноукраїнські області на територію «заражену політичною чумою, звідки може розійтися епідемія політичної непокори на всю територію України, і навіть поза її межі» [11, с. 90]. З-поміж тогочасних численних мітингів, учасником яких був дисидент, виділимо два найважливіші: 27 серпня 1989 р. у Львові І. Гель організував мітинг на тему «Свобода віросповідань», на якому, крім голови Комітету захисту УКЦ, виступили В. Чорновіл, Є. Гринів, С. Хмара, а також священнослужителі підпільної церкви [12], а 17 вересня того ж року – мітинг-молебень, який, де-факто, вивів УГКЦ з підпілля [5]. Кінець 1989 р. – початок 1990 р., як уже відзначалося, пройшов для І. Геля під знаком виборів до Верховної ради УРСР та Львівської обласної ради.

Таким чином, після повернення із заслання І. Гель, за його ж словами, застав республіку у «летаргічному сні». Пробуджувати країну дисиденти розпочали з видання самвидаву, організації перших справді «неформальних» організацій. Їх діяльність наштовхнулася на опір місцевої влади, яка всіма можливими засобами протидіяла поширенню «гласності», «демократизації», «перебудови» у країні. У 1987–1988 рр. успіхи опозиціонерів були мінімальні і лежали, скоріше, у психологічній площині, ніж практичній.

І. Гель приділяв значну увагу громадсько-політичній роботі. Його найближчими соратниками став В. Чорновіл, брати Горині, З. Красівський та інші дисиденти. Саме у дисидентському колі І. Гель розпочинає редагувати «Український вісник», стає членом УГС, «Меморіалу», Ініціативної групи звільнення в'язнів сумління, а згодом бере участь в організаційному оформленні Руху, стає активним учасником «мітингової демократії». Не вдаючись до надмірної деталізації, результати громадсько-політичної діяльності І. Геля варто підсумувати його ж словами: «Ми були добрими організаторами, ми були справді подвижниками, в позитивному розумінні революціонерами, готовими віддати життя за Україну – але не політиками...» [5].

Список використаних джерел

1. Гель І. Які підсумки можемо підвести через 20 років? / І. Гель // Перша Львівська демократична. 1990–1994. – Львів: Сполом, 2012. – С.9–11. 2. Батенко Т. «Я повстаю, отже я існую». Політичний портрет Івана Геля / Т. Батенко. – Львів, 1999. – 221 с. 3. Горинь Б. Не тільки про себе / Б. Горинь. – Київ: Пульсари, 2010. – Т.3. – 918 с. 4. Держархів Львівської обл., ф.П-3, оп.62, спр. 300. 5. Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 23 вересня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1348418185>. 6. Архів Інституту історії церкви Українського католицького університету (далі – АІЦ), Т.1-1–29. 7. Український вісник. – 1987. – Вип.8. 8. Український вісник. – 1987. – Вип.11–12. 9. Держархів Львівської обл., ф.П-3, оп.62, спр.367. 10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 2540. 11. Гель І. «Богдан Котик був дуже мудрою людиною» / І. Гель // «Катакомбна церква» (Двадцятиліттю виходу Української греко-католицької церкви з підпілля присвячується). – Л.: Логос, 2009. – С.90–96. 12. Інформатор-39. – 1989. – 17–19 серпня.

Віталія Демянчук

**РОБОТА ИВАНА ГЕЛЯ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ
«НЕФОРМАЛЬНЫХ» ОРГАНИЗАЦИЯХ УССР (1987–1989 ГГ.)**

В статье проанализирована общественно-политическая деятельность известного украинского диссидента, политзаключенного, публициста, председателя Комитета защиты УКЦ в организациях, которые во второй половине 1980-х гг. создаются в УССР как альтернатива КПУ. Особое внимание обращено на его работу в редколлегии «Украинского вестника», членство в Украинском Хельсинском Союзе, Украинской инициативной группе за освобождение узников совести, «Мемориале», Народному движению Украины за перестройку. Отмечено, что он приложил немало усилий для демократизации существующего режима, подъем национально-патриотического мировоззрения местного населения.

Ключевые слова: Иван Гель, диссиденты, КПУ, «неформалы», общественно-политические процессы.

Vitaliya Demyanchuk

**THE WORK OF IVAN GEL IN GOVERNANCE «INFORMAL»
ORGANIZATION OF USSR (1987–1989)**

The article analyzed the socio-political activity known Ukrainian dissident, prisoner, journalist, Chairman of UCC protection, organizations, which in the second half of the 1980s. In the USSR created as an alternative to the Communist Party. Particular attention is paid to his work in the editorial board of «Ukrainian Journal», membership in the Ukrainian Helsinki Union, Ukrainian initiative group for the release of prisoners of conscience, «Memorial», People's Movement of Ukraine for Perestroika. Emphasized that he made great efforts for the democratization of the existing regime, the rise of national-patriotic ideology local people.

Key words: Ivan Gel, dissidents, of the Communist Party, «informal» social and political processes.